ਰਾਗ-ਨਾਦ-ਧੁਨੀ

ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ ॥
ਤਿਸਤੇ ਹੋਇ ਲਖ ਦਰੀਆਉ ॥ (ਪੰਨਾ-3)

ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ ॥
ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ-19)

ਇਕ ਕਵਾਉ ਪਸਾਉ ਕਰਿ ਕੁਦਰਤਿ ਅੰਦਰਿ ਕੀਆ ਪਸਾਰਾ।
(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. 8/1)

ਏਕੰਕਾਰਹੁ ਸਬਦ ਧੁਨਿ ਓਅੰਕਾਰ ਅਕਾਰੁ ਬਣਾਇਆ। (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. 26/2)

ਇਹ ਕਵਾਉ, ਜੋਤ, 'ਅਨਹਦ-ਨਾਦ' ਜਾਂ 'ਸਬਦ' ਕਿਤੇ ਮੱਧਮ (faint) ਹੋ ਕੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਬਲਕਿ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੇ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ, ਓਤ-ਪੋਤ ਰਵਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨ ਘਟਦੀ ਹੈ, ਨ ਵੱਧਦੀ ਹੈ। ਲੋੜ ਕੇਵਲ ਇਸਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਨ ਦੀ ਹੀ ਹੈ।

ਭੁਗਤਿ ਗਿਆਨੁ ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਣਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜਹਿ ਨਾਦ ॥ (ਪੰਨਾ-6)

ਜਿਮੀ ਜਮਾਨ ਕੇ ਬਿਖੈ ਸਮੱਸਤਿ ਏਕ ਜੋਤ ਹੈ
ਨ ਘਾਟਿ ਹੈ ਨ ਬਾਢਿ ਹੈ ਨ ਘਾਟਿ ਬਾਢਿ ਹੋਤ ਹੈ ॥ (ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਪਾ. 90)

ਇਸੇ 'ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ' ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਨਾਮ', 'ਸਬਦ', 'ਸਚ', 'ਹੁਕਮ', ਜੀਵਨ-ਰੌਂ, 'ਲਿਵ' ਆਦਿ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ 'ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ' ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਆਸਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਅਤੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਰਬ-ਸੰਭਾਲ, ਉਤਪਤ ਅਤੇ ਪਰਲੌ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਉਤਪਤਿ ਪਰਲਉ ਸਬਦੇ ਹੋਵੈ ॥
ਸਬਦੇ ਹੀ ਫਿਰਿ ਓਪਤਿ ਹੋਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ-117)

ਹੁਕਮੇ ਧਾਰਿ ਅਧਰ ਰਹਾਵੈ ॥
ਹੁਕਮੇ ਉਪਜੈ ਹੁਕਮਿ ਸਮਾਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ-277)

ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲੇ ਜੰਤ ॥
ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥
ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ॥
ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸੁਨਨ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ॥
ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਆਗਾਸ ਪਾਤਾਲ ॥
ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਸਗਲ ਆਕਾਰ ॥
ਨਾਮ ਕੇ ਧਾਰੇ ਪੁਰੀਆ ਸਭ ਭਵਨ ॥
ਨਾਮ ਕੈ ਸੰਗਿ ਉਧਰੇ ਸੁਨਿ ਸ੍ਰਵਨ ॥ (ਪੰਨਾ-284)

'ਇਲਾਹੀ ਨਾਦ' ਜੋ ਘਟ-ਘਟ ਵਿਚ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ—

ਅਨਹਦ-ਨਾਦ
ਅਨਹਦ-ਸ਼ਬਦ
ਅਨਹਦ-ਧੁਨੀ
ਅਨਹਦ-ਝੁਨਕਾਰ
ਧੁਨਕਾਰ-ਧੁਨ
ਸ਼ਬਦ-ਧੁਨ
ਪੰਚ-ਸ਼ਬਦ
ਨਿਰਮਲ ਨਾਦ
ਰੁਣਝੁਣਕਾਰ
ਸਹਜ-ਧੁਨ

ਆਦਿ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ 'ਏਕੋ-ਕਵਾਉ' ਦੀ 'ਬੋਲੀ' ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਜ਼ੱਰਾ-ਜ਼ੱਰਾ 'ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਹਤ' ਅਨੁਸਾਰ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

ਸਭੈ ਘਟ ਰਾਮੁ ਬੋਲੈ ਰਾਮਾ ਬੋਲੈ ॥
ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਕੋ ਬੋਲੈ ਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ-988)

ਚਾਤ੍ਰਿਕ ਮੋਰ ਬੋਲਤ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਸੁਨਿ ਘਨਿਹਰ ਕੀ ਘੋਰ ॥
ਜੋ ਬੋਲਤ ਹੈ ਮ੍ਰਿਗ ਮੀਨ ਪੰਖੇਰੂ
ਸੁ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਜਾਪਤ ਹੈ ਨਹੀ ਹੋਰ ॥ (ਪੰਨਾ-1265)

ਦੀਸਣਹਾਰ ਕਾਇਨਾਤ ਵਿਚ ਜੀਵ-ਜੰਤ, ਵਨਸਪਤੀ, ਪਹਾੜ, ਦਰਿਆ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਤਾਰੇ ਆਦਿ ਇਹ 'ਸਹਜ-ਧੁਨ' ਯਾ ਚੁੱਪ ਦੀ ਬੋਲੀ—

ਰਾਗ-ਰੂਪ ਵਿਚ
ਸਬਦ-ਰੂਪ ਵਿਚ
ਧੁਨ-ਰੂਪ ਵਿਚ

ਹਰ ਵੇਲੇ ਹਰ ਥਾਂ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜੈ ਕਿੰਗੁਰੀ ਅਨਦਿਨੁ ਸਬਦਿ ਸੁਭਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-62)

ਅਨਹਦ ਸਬਦੁ ਵਜੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ॥
ਅਵਿਗਤ ਕੀ ਗਤਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਤੀ ॥ (ਪੰਨਾ-904)

ਤਹ ਅਨਹਦ ਸਬਦ ਵਜਹਿ ਧੁਨਿ ਬਾਣੀ
ਸਹਜੇ ਸਹਜਿ ਸਮਾਈ ਹੇ ॥ (ਪੰਨਾ-1069)

ਰਾਗ, ਸਾਜ਼, ਸੁਰ, ਲੈ, ਤਾਲ ਉਸ 'ਅਨਾਹਦ-ਨਾਦ' ਯਾ 'ਅਨਹਦ- ਸ਼ਬਦ' ਦੇ ਅਕਸ ਮਾਤਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਇਹ 'ਰਾਗ', ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਰਸ-ਰੂਪ ਵਲਵਲੇ ਉਪਜਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਦੁਆਰਾ 'ਬੁੱਝ' ਕੇ 'ਮਾਣ' ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜੈ ਕਿੰਗੁਰੀ ਅਨਦਿਨੁ ਸਬਦਿ ਸੁਭਾਇ ॥
ਵਿਰਲੇ ਕਉ ਸੋਝੀ ਪਈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-62)

ਰਾਗ ਰਤਨ ਪਰੀਆ ਪਰਵਾਰ ॥
ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਉਪਜੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰ ॥
ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕਾ ਇਹੁ ਧਨੁ ਮਾਲੁ ॥
ਜੇ ਕੋ ਬੂਝੈ ਏਹੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-351)

ਅਸੀਂ ਰਾਗ ਦੀ ਬਾਹਰੀ 'ਟੂੰ-ਟਾਂ' ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ 'ਵਾਹ-ਵਾਹ' ਕਰ ਛੱਡਦੇ ਹਾਂ। 'ਤੱਤ-ਰਾਗ' ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਿਸੇ ਵਿਰਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਣੇ-ਖਣੇ ਦੀ ਬੁੱਧੀ 'ਰਾਗ-ਤੱਤ' ਨੂੰ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

ਜਹਾ ਬੋਲ ਤਹ ਅਛਰ ਆਵਾ ॥
ਜਹ ਅਬੋਲ ਤਹ ਮਨੁ ਨ ਰਹਾਵਾ ॥
ਬੋਲ ਅਬੋਲ ਮਧਿ ਹੈ ਸੋਈ ॥
ਜਸ ਓਹੁ ਹੈ ਤਸ ਲਖੈ ਨ ਕੋਈ ॥ (ਪੰਨਾ-340)

ਅਜ ਤੋਂ ਕੋਈ 60 ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। 1930 ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਲਾਇਲਪੁਰ 'ਚੁੱਪ-ਫਿਲਮ' (silent movie) ਦੇਖਣ ਗਏ। ਨਾਲ ਦੋ ਬਜ਼ੁਰਗ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਆਯੂ ਲਗਭਗ 80 ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਫ਼ਿਲਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਆਨੋ (piano) ਤੇ ਕੋਈ ਰਾਗ ਵਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਡੇਰੇ

ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਹਿਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਫਿਰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹਰਕਤ ਆਉਣੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਗਈ, ਤੇ ਉਹ ਰਾਗ ਲੀਨਤਾ ਵਿਚ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉਠੇ ਅਤੇ ਨਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਹੀ ਬੇਖ਼ੁਦੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਚਦੇ ਹੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੀ ਧੁਨ ਖਤਮ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਵਾਜੰਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਜੱਫ਼ੀ ਪਾ ਅੱਸ਼-ਅੱਸ਼ ਕਰ ਉੱਠੇ।

ਸਾਰੇ ਦਰਸ਼ਕ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਚਕ੍ਰਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਾਗ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮ ਤਰਬਾਂ ਆਮ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਸੁਣਨ ਦੀ ਥਾਂ, ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੂੰ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਅਨੰਦਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਰਾਗ ਨੇ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਤਰਬਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਹਲੂਣਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ 'ਸੁੱਤਾ-ਰਾਗ' ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ।

ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਦੇ ਅਸਲ 'ਤੱਤ' ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸਾਂ। ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ, ਉਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੇ ਉਸ ਗੁੱਝੇ 'ਰਾਗ-ਤੱਤ' ਨੂੰ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸਮਾਦੀ ਰੰਗ ਮਾਣਿਆ।

ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਰਾਗ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਦੀ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਤੱਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਅਨੁਭਵੀ ਸੁਰਤ' ਵਾਲਾ ਹੀ ਸਮਝ, ਪਕੜ ਅਤੇ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਤਾਂ ਬਾਹਰੀ ਸੁਰ, ਲੈਅ, ਤਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਲੈਂਦਾ। 'ਅਸਲ-ਤੱਤ' ਤਕ ਪੁਜਣਾ ਤੱਤ ਨੂੰ ਬੁੱਝਣਾ, ਉਸ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਤਾਂ 'ਰੱਬੀ-ਦੇਸ਼' ਅਥਵਾ 'ਅਨੁਭਵੀ ਮੰਡਲਾਂ' ਦੀ ਅਮੋਲਕ ਦਾਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ 'ਰੱਬੀ-ਬਾਣੀ' ਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਹੀ ਆਤਮਿਕ-ਮੰਡਲ ਦੀ ਗੁੱਝੀ 'ਚੁੱਪ ਬੋਲੀ' ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ, ਰਾਗ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਅਤੇ ਜੋੜਨ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਕੀ, ਪਸ਼ੂ-ਪੰਛੀਆਂ ਤੇ ਭੀ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਰਾਗ ਨੂੰ ਆਪਾਂ ਆਮ ਸਾਧਾਰਣ ਬੰਦੇ ਸੁਣਦੇ ਅਤੇ ਮਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਉਸ 'ਅਨਹਦ-ਨਾਦ' (Divine music) ਦਾ 'ਅਕਸ-ਮਾਤਰ' ਬਾਹਰਲਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਸੂਖਮ 'ਇਲਾਹੀ-ਨਾਦ' ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਮੋਟੀ-ਠੁੱਲੀ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਦੇ।

ਧੁਨਿਤ ਲਲਿਤ ਗੁਨਗ੍ਯ ਅਨਿਕ ਭਾਂਤਿ
ਬਹੁਤ ਬਿਧਿ ਰੂਪ ਦਿਖਾਵਨੀ ਨੀਕੀ ॥ (ਪੰਨਾ-1272)

ਰਾਗ ਦਾ ਤੱਤ ਯਾ 'ਅਨਹਦ ਸ਼ਬਦ' ਅਤਿ ਸੂਖਮ ਵਸਤੂ ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਸਾਡੀ ਸਥੂਲ ਬੁੱਧੀ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਸੂਖਮ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਲਈ, ਸੂਖਮ ਬੁੱਧੀ ਜਾਂ 'ਅਨੁਭਵ' ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। 'ਬਾਹਰਲੇ ਰਾਗ' ਦੀ ਸੁਰ, ਲੈਅ, ਤਾਲ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਭੀ ਹਰ-ਇਕ ਵਿਚ ਵੱਖਰੋ-ਵੱਖਰੀ ਯੋਗਤਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਰਾਗ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਕੰਨ ਨੂੰ ਸੁਖਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਿਆਰਾ

ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਕਵੀ ਨੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਲੋਕ ਫਾਹੇ ਲਾਉਣ ਯੋਗ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਰਾਗ' ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਕੰਨ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਲਈ 'ਰਾਗਾਂ' ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਇਸਦੇ ਜ਼ਰੀਏ, ਕੋਮਲ ਹੋਏ-ਹੋਏ ਮਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੋਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਇੰਞ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ, ਮਾਨਸਿਕ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਇਲਾਹੀ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 'ਇਲਾਹੀ-ਰੰਗਣ' ਚਾੜ੍ਹੀ।

ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਇਲਾਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ 'ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ' ਓਤ-ਪੋਤ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਗ-ਨਾਦ ਵੀ ਇਸੇ ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਨ।

ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਜੋ ਵੀ ਵਲਵਲਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਗ-ਨਾਦ ਵਧਾ (amplify) ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਤੀਬਰ ਅਤੇ ਤੀਖਣ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਅਮੋੜ ਅਤੇ ਕਠੋਰ ਮਨ ਦ੍ਰਵ ਕੇ ਅਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਵਲਵਲੇ ਦੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਆਤਮਿਕ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਅਨਹਦ-ਧੁਨੀ' ਦੀਆਂ ਝਲਕਾਂ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੋਰ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

ਰਾਗਾਂ ਵਿਚਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗੁ ਹੈ ਜੇ ਸਚਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-83)

ਗਉੜੀ ਰਾਗਿ ਸੁਲਖਣੀ ਜੇ ਖਸਮੈ ਚਿਤਿ ਕਰੇਇ ॥ (ਪੰਨਾ-311)

ਹਰਿ ਉਤਮੁ ਹਰਿਪ੍ਰਭ ਗਾਵਿਆ ਕਰਿ ਨਾਦੁ ਬਿਲਾਵਲੁ ਰਾਗੁ ॥ (ਪੰਨਾ-849)

ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਮੁ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਤਾ ਬਨਿਆ ਸੀਗਾਰ ॥ (ਪੰਨਾ-950)

ਕੇਦਾਰਾ ਰਾਗਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ ਭਾਈ ਸਬਦੇ ਕਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥ (ਪੰਨਾ-1087)

ਮਲਾਰੁ ਸੀਤਲ ਰਾਗੁ ਹੈ ਹਰਿ ਧਿਆਈਐ ਸਾਂਤਿ ਹੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ-1283)

ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਲਾਰ ਰਾਗੁ ਜੋ ਕਰਹਿ ਤਿਨ ਮਨੁ ਤਨੁ ਸੀਤਲੁ ਹੋਇ ॥ (ਪੰ.-1285)

ਧਨਾਸਰੀ ਧਨਵੰਤੀ ਜਾਣੀਐ ਭਾਈ
ਜਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਕਾਰ ਕਮਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-1419)

ਸੋਰਠਿ ਸੋ ਰਸੁ ਪੀਜੀਐ ਕਬਹੂ ਨ ਫੀਕਾ ਹੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਰਾਮ ਨਾਮ ਗੁਨ ਗਾਈਅਹਿ ਦਰਗਹ ਨਿਰਮਲ ਸੋਇ ॥ (ਪੰਨਾ-1425)

ਬਾਹਰਲੇ ਰਾਗ-ਨਾਦ 'ਅਨਹਦ-ਧੁਨ' ਜਾਂ 'ਸਹਜ-ਧੁਨ' ਦਾ 'ਅਕਸ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਸਿਫਤ-ਸ਼ਲਾਘਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਇਹਨਾਂ ਰਾਗਾਂ-ਨਾਦਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸਲਾਹਿਆ ਹੈ।

ਧੰਨ ਸੁ ਰਾਗ ਸੁਰੰਗੜੇ ਆਲਾਪਤ ਸਭ ਤਿਖ ਜਾਇ ॥
ਧੰਨ ਸੁ ਜੰਤ ਸੁਹਾਵੜੇ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪਦੇ ਨਾਉ ॥ (ਪੰਨਾ-958)

ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਨਾਦੁ ਸਬਦ ਧੁਨਿ
ਸਚੁ ਰਾਮੈ ਨਾਮਿ ਸਮਾਇਦਾ ॥ (ਪੰਨਾ-1038)

ਸਭਨਾ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚਿ ਸੋ ਭਲਾ ਭਾਈ ਜਿਤੁ ਵਸਿਆ ਮਨਿ ਆਇ ॥
ਰਾਗੁ ਨਾਦੁ ਸਭੁ ਸਚੁ ਹੈ ਕੀਮਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ॥
ਰਾਗੈ ਨਾਦੈ ਬਾਹਰਾ ਇਨੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਬੂਝਿਆ ਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-1423)

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਲਾਹੀ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਲਈ 'ਰਾਗਾਂ' ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਪਰ ਅਜਕਲ ਇਸ ਤੋਂ ਐਨ ਉਲਟ ਰਾਗ-ਵਿਦਿਆ ਦਾ 'ਵਿਖਾਵਾ' ਕਰਨ ਲਈ ਇਲਾਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅਵੱਗਿਆ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕੋਈ ਗਾਵੈ ਰਾਗੀ ਨਾਦੀ ਬੇਦੀ ਬਹੁ ਭਾਤਿ ਕਰਿ
ਨਹੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਭੀਜੈ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ॥
ਜਿਨਾ ਅੰਤਰਿ ਕਪਟੁ ਵਿਕਾਰੁ ਹੈ ਤਿਨਾ ਰੋਇ ਕਿਆ ਕੀਜੈ ॥ (ਪੰਨਾ-450)

ਭਗਤਿ ਨਾਰਦੀ ਰਿਦੈ ਨ ਆਈ ਕਾਛਿ ਕੂਛਿ ਤਨੁ ਦੀਨਾ ॥
ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਡਿੰਭ ਹੋਇ ਬੈਠਾ ਉਨਿ ਹਰਿ ਪਹਿ ਕਿਆ ਲੀਨਾ ॥ (ਪੰਨਾ-654)

ਗੀਤ ਰਾਗ ਘਨ ਤਾਲ ਸਿ ਕੂਰੇ ॥
ਤ੍ਰਿਹੁ ਗੁਣ ਉਪਜੈ ਬਿਨਸੈ ਦੂਰੇ ॥
ਦੂਜੀ ਦੁਰਮਤਿ ਦਰਦੁ ਨ ਜਾਇ ॥
ਛੂਟੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਦਾਰੂ ਗੁਣ ਗਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-832)

ਦੂਜੈ ਭਾਇ ਬਿਲਾਵਲੁ ਨ ਹੋਵਈ ਮਨਮੁਖਿ ਥਾਇ ਨ ਪਾਇ ॥
ਪਾਖੰਡਿ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਵਈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਨ ਪਾਇਆ ਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-849)

ਰਾਗਿ ਨਾਦਿ ਮਨੁ ਦੂਜੈ ਭਾਇ ॥
ਅੰਤਰਿ ਕਪਟੁ ਮਹਾ ਦੁਖੁ ਪਾਇ ॥
ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੈ ਸੋਝੀ ਪਾਇ ॥
ਸਚੈ ਨਾਮਿ ਰਹੈ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-1342)

ਰਾਗ, ਨਾਦ—'ਅਨਹਦ-ਧੁਨੀ' ਦਾ ਅਕਸ (Reflection) ਹੋਣ ਕਾਰਣ, ਸ਼ਬਦ

ਦੀ ਬੇਅੰਤ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਗ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਤਾਨਸੇਨ (Tansen) ਨੇ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਪਿਘਲਾ ਕੇ ਨੇਜ਼ਾ ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਗੱਡ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਪੈਣਾ ਜਾਂ ਅੱਗ ਲੱਗਣੀ ਏਸੇ ਰਾਗ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਹਨ।

ਰਾਗ ਦਾ ਅਸਥੂਲ ਸਰੂਪ ਸਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਧੁਨ ਦਾ ਸੂਖਮ ਸਰੂਪ ਤਾਰਾਂ ਦੀ ਥਰਥਰਾਹਟ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਥਰਥਰਾਹਟ (Vibration) ਸੁਰ, ਲੈਅ, ਤਾਲ ਦੁਆਰਾ ਅੰਦਰਲੇ ਤਰੰਗਾਂ ਰੂਪ ਵਲਵਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਇਹ ਥਰਥਰਾਹਟ 'ਰੁਣਝੁਣ' ਯਾ ਵਲਵਲੇ, 'ਅੰਦਰਲੀ ਭਾਸ਼ਾ' ਦਾ ਅਸਥੂਲ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਸੂਖਮ ਰੂਪ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗਾਰਮੋਫੋਨ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਤੇ ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਉਕਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ 'ਥਰਥਰਾਹਟ' ਯਾ 'ਥਰਕੰਬਣੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗਰਾਮੋਫੋਨ ਦੀ ਉਕਰੀ ਹੋਈ ਭਾਸ਼ਾ 'ਅੰਦਰਲੀ ਰੁਣਝੁਣ' ਦਾ ਅਸਥੂਲ ਸਰੂਪ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੰਗਤੀ "ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ" ਅਨੁਸਾਰ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ 'ਬੋਲੀ' ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਚੁੱਪ, ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਸੂਖਮ 'ਬੋਲੀ' ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਇਕ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਅਤੇ 'ਅਨਹਦ-ਨਾਦ' ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਲਵਲਿਆਂ ਰੂਪਾਂ, ਤਰੰਗਾਂ, ਥਰਥਰਾਹਟ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਜ ਰਹੀ ਹੈ।

ਜੱਤ੍ਰ ਤੱਤ੍ਰ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਹੁਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ ॥ (ਜਾਪੁ ਪਾ:10)

ਇਲਾਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਇਸ 'ਚੁਪ-ਬੋਲੀ' ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਅਨਹਦ- ਸਬਦ' ਜਾਂ 'ਅਨਹਦ-ਧੁਨ' ਆਦਿ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਜਪਾ ਜਾਪੁ ਜਪੈ ਮੁਖਿ ਨਾਮ ॥ (ਪੰਨਾ-840)

ਅਚਿੰਤ ਹਮਾਰੈ ਅਨਹਤ ਵਾਜੈ ॥
ਅਚਿੰਤ ਹਮਾਰੈ ਗੋਬਿੰਦੁ ਗਾਜੈ ॥ (ਪੰਨਾ-1157)

ਅਜਪਾ ਜਾਪੁ ਨ ਵੀਸਰੈ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਸਮਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-1291)

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਸਬਦੁ ਲੈ ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ ਚੁਪਿ ਚਬੋਲਾ ॥ (ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. 4/17)

ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ 'ਚੁੱਪ-ਬੋਲੀ' ਦੀ ਇਹ ਹੀ ਖੂਬੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਵਲਵਲੇ ਭਰਪੂਰ 'ਸੁਰਤ-ਰੂਪੀ-ਜ਼ਬਾਨ' ਨਾਲ ਬੋਲਦਿਆਂ ਨਾ ਤੇ ਕਦੀ ਜਗਿਆਸੂ ਥੱਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਦੀ ਰੱਜਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਇਹ ਬੋਲੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਹੋਰ ਮਸਤ ਹੋ ਕੇ 'ਧੁਨ-ਰੂਪ' ਜਾਂ 'ਪ੍ਰੇਮ-ਰੂਪ' ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ

ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਸੂਰਜ ਦੀ 'ਬੋਲੀ', ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਨ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਨੂੰ ਧੁੱਪ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਧੁੱਪ' ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸੋਮੇ, 'ਸੂਰਜ' ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ —

ਗਰਮੀ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਨਿਰਮਲਤਾ

ਜੀਵਨ-ਰੌਂ

ਸ਼ਕਤੀ

ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਣ ਭਰਪੂਰ ਹਨ।

ਐਨ ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ 'ਕਵਾਉ' ਦੀ ਬੋਲੀ 'ਅਨਹਦ-ਧੁਨੀ' ਵਿਚ 'ਰੱਬੀਅਤ' ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ —

ਪ੍ਰੇਮ

ਮਿਠਾਸ

ਰਸ

ਮਸਤੀ

ਖੁਮਾਰੀ

ਖੇੜਾ

ਅਨੰਦ

ਸਹਿਜ

ਗਿਆਨ

ਲਿਵ

ਤਾਜ਼ਗੀ

ਓਤ-ਪੋਤ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ 'ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ' ਅਥਵਾ ਇਲਾਹੀ 'ਚੁੱਪ-ਬੋਲੀ' ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ —

ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ

ਸੂਖਮ

ਲਗਾਤਾਰ

ਇਕ-ਰਸ

ਅੱਖਰਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ
ਮਨ-ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਪਰੇ
ਤਿੰਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ
ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ
ਆਵਾਜ਼ ਰਹਿਤ

ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ —

ਥਰਥਰਾਹਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਵਲਵਲੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਪ੍ਰੇਮ-ਸਵੈਪਨਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਤਰੰਗਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਥਰਕੰਬਣੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ
ਰੁਣਝੁਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ

ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਪਰਵਿਰਤ ਹੈ।

ਸਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਸੂਖਮ 'ਗ੍ਰਹਿਣ-ਸ਼ਕਤੀ' ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਲਾਹੀ 'ਅਨਹਦ-ਧੁਨੀ' ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਮਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਸ਼ਨੀ (light) ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ (sound) ਦੀਆਂ 'ਤਰੰਗਾਂ' —ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਪੁਜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ 'ਇਲਾਹੀ ਨਾਦ' ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਦੀ ਰਵਾਨਗੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਰਫਤਾਰ ਨਾਲ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਸ 'ਅਨਹਦ-ਧੁਨੀ' ਨੂੰ 'ਸੁਣਨ' ਅਤੇ 'ਅਨੁਭਵ' ਕਰਨ ਲਈ ਜਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਤ੍ਰੈਗੁਣੀ ਮਾਇਕੀ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਰੂਪੀ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ 'ਇਲਾਹੀ ਨਾਦ' ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ (vibrations) ਨਾਲ 'ਇਕ ਸੁਰ' (in-tune) ਕਰਨਾ ਪਵੇ ਗਾ।

'ਇਲਾਹੀ ਨਾਦ' ਵਿਚ, ਮਨ ਦੀ ਲੀਨਤਾ, ਤਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇ 'ਨੌ-ਗੋਲਕਾਂ' ਤੋਂ 'ਸੁਰਤ' ਉੱਚੀ ਉੱਠ ਕੇ 'ਦਸਵੇਂ-ਦਰ' ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੇ।

ਨਉ ਦਰਵਾਜੇ ਦਸਵੈ ਮੁਕਤਾ ਅਨਹਦ ਸਬਦੁ ਵਜਾਵਣਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ-110)

ਨਉ ਦਰ ਠਾਕੇ ਧਾਵਤੁ ਰਹਾਏ ॥

ਦਸਵੈ ਨਿਜਘਰਿ ਵਾਸਾ ਪਾਏ ॥ (ਪੰਨਾ-124)

ਨਉ ਘਰ ਦੇਖਿ ਜੁ ਕਾਮਨਿ ਭੂਲੀ ਬਸਤੁ ਅਨੂਪ ਨ ਪਾਈ ॥
ਕਹਤੁ ਕਬੀਰ ਨਵੈ ਘਰ ਮੂਸੇ ਦਸਵੈਂ ਤਤੁ ਸਮਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ-339)

ਮੂੰਦਿ ਲੀਏ ਦਰਵਾਜੇ ॥
ਬਾਜੀਅਲੇ ਅਨਹਦ ਬਾਜੇ ॥ (ਪੰਨਾ-656)

ਨਉ ਸਰ ਸੁਭਰ ਦਸਵੈ ਪੂਰੇ ॥
ਤਹ ਅਨਹਤ ਸੁੰਨ ਵਜਾਵਹਿ ਤੂਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ-943)

ਨਗਰੀ ਏਕੈ ਨਉ ਦਰਵਾਜੇ ਧਾਵਤੁ ਬਰਜਿ ਰਹਾਈ ॥
ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਛੂਟੈ ਦਸਵਾ ਦਰੁ ਖੂਲ੍ਹੈ ਤਾ ਮਨੁ ਖੀਵਾ ਭਾਈ ॥ (ਪੰਨਾ-1123)

ਇਸ ਲਈ, ਅੰਦਰਲੇ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਵੱਸ ਰਹੇ 'ਇਲਾਹੀ-ਨਾਦ' ਨਾਲ ਇਕ-ਸੁਰ (in tune) ਹੋਣ ਲਈ—

ਜਾਪ
ਸਿਮਰਨ
ਕੀਰਤਨ
ਸ਼ਬਦ-ਵਿਚਾਰ
ਸਾਧ-ਸੰਗਤ
ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ
ਸੇਵਾ

ਕਰਨਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਬਦਿ ਵਜਾਵਣਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ-118)

ਓਥੈ ਅਨਹਦ ਸਬਦ ਵਜਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ
ਗੁਰਮਤੀ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਵਣਿਆ ॥ (ਪੰਨਾ-124)

ਅਨਹਦ ਧੁਨਿ ਵਾਜਿ ਨਿਤ ਵਾਜੇ ਗਾਈ ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਣੀ ॥
ਨਾਨਕ ਦਾਤਿ ਕਰੀ ਪ੍ਰਭਿ ਦਾਤੈ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ ॥ (ਪੰਨਾ-442)

ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਜਾਣੀ ਹਰਿਨਾਮੁ ਹਰਿ ਰਸੁ ਭੋਗੋ ॥ (ਪੰਨਾ-921)

ਅਨਹਦ ਵਾਜੇ ਧੁਨਿ ਵਜਦੇ ਗੁਰ ਸਬਦਿ ਸੁਣੀਜੈ ॥ (ਪੰਨਾ-954)

ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ—

ਪ੍ਰਭ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ ਅਨਹਦ ਝੁਨਕਾਰ ॥ (ਪੰਨਾ-263)

ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਕੀ, ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੀ?

ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ ਸਦ ਵਜਦੇ ਉਨਮਨਿ ਹਰਿ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-91)

ਅਣਮੜਿਆ ਮੰਦਲੁ ਬਾਜੈ ॥
ਬਿਨੁ ਸਾਵਣ ਘਨਹਰੁ ਗਾਜੈ ॥ (ਪੰਨਾ-657)

ਘਰਿ ਘਰਿ ਨਿਰਤਿ ਹੋਵੈ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜੈ ਤੂਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ-884)

ਵਿਣੁ ਵਜਾਈ ਕਿੰਗੁਰੀ ਵਾਜੈ ਜੋਗੀ ਸਾ ਕਿੰਗਰੀ ਵਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-909)

ਸੋ 'ਰਸ-ਰੂਪ' ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਤਾਂ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਜਗਿਆਸੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ 'ਚੁਪ-ਬੋਲੀ' ਰੂਪ 'ਅਨਹਦ-ਸਬਦ' ਨੂੰ ਅੰਤ੍-ਆਤਮੇ 'ਸੁਣੇ'।

ਪਿਰੁ ਰੀਸਾਲੂ ਤਾ ਮਿਲੈ ਜਾ ਗੁਰ ਕਾ ਸਬਦੁ ਸੁਣੀ ॥ (ਪੰਨਾ-18)

ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ ਦਰਿ ਵਜਦੇ ਦਰਿ ਸਚੈ ਸੋਭਾ ਪਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ-42)

ਸੋਭਾ ਸੁਰਤਿ ਸੁਹਾਵਣੀ ਸਾਚੈ ਪ੍ਰੇਮਿ ਅਪਾਰ ॥ (ਪੰਨਾ-54)

ਅਨਹਦੋ ਅਨਹਦੁ ਵਾਜੈ ਰੁਣਝੁਣਕਾਰੇ ਰਾਮ ॥
ਮੇਰਾ ਮਨੋ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ਲਾਲ ਪਿਆਰੇ ਰਾਮ ॥ (ਪੰਨਾ-436)

ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਕਿਆ ਖੂਬੁ ਗਾਵਤਾ ਹੈ ॥
ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਭਾਵਤਾ ਹੈ ॥ (ਪੰਨਾ-478)

ਅਨਹਦ ਰੁਣਝੁਣਕਾਰੁ ਸਦਾ ਧੁਨਿ ਨਿਰਭਉ ਕੈ ਘਰਿ ਵਾਇਦਾ ॥ (ਪੰ.-1033)

ਮਾਈ ਰੀ ਪੇਖਿ ਰਹੀ ਬਿਸਮਾਦ ॥
ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਮੋਹਿਓ ਅਚਰਜ ਤਾ ਕੇ ਸ੍ਵਾਦ ॥ (ਪੰਨਾ-1226)

ਇਹ—

ਅਨੂਪ ਕਿੰਗਰੀ
ਅਨਹਦ-ਝੁਨਕਾਰ
ਸਦੀਵੀ ਰੁਣਝੁਣ
ਅਨਹਦ ਸ਼ਬਦ
ਪ੍ਰੇਮ ਸਵੈਪਨਾ
ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਦੇਸੜੇ
'ਹਰਿ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਗਲਾ'

'ਹਰਿ ਨਾਵੈ ਨਾਲਿ ਮਸਲਤਿ'

ਚੁਪ-ਪ੍ਰੀਤ

ਅਨੁਭਵ ਦੁਆਰਾ ਸੂਖਮ ਸੁਰਤ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਥੂਲ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ।

ਅਨਹਦ ਝਣਕਾਰੇ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੇ ਸੰਤ ਗੋਸਟਿ ਨਿਤ ਹੋਵੈ ॥ (ਪੰਨਾ-783)

ਪਰ, ਕਈ ਜਗਿਆਸੂ ਅਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਂ-ਸ਼ਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਹੀ ਅਨਹਦ-ਧੁਨੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖਾ ਹੈ।

ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵਰਣਨ ਕਰਨੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ' ਲਫਜ਼ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਲਫਜ਼ ਕੇਵਲ ਅਲੰਕਾਰਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਅਨੰਦ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਧੁਨ ਜਾਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਕਈ ਜਗਿਆਸੂ 'ਪੰਚ-ਸ਼ਬਦ' ਤੋਂ ਪੰਜ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਹੀ ਅਨਹਦ ਨਾਦ ਮੰਨੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਕਈ ਮਤ ਪੰਜ ਅੱਖਰਾਂ ਵਾਲੇ 'ਮੰਤ੍ਰ' ਨੂੰ 'ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ' ਮੰਨੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਖਾਮਖਾਹ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਰਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਰਸੀਆ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਆਪਣੀ 'ਸੁਰਤ' ਨੂੰ 'ਸ਼ਬਦ' ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਕਰਕੇ, 'ਪੰਚ ਸਬਦ' ਜਾਂ ਪੰਜ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਥਾਂ, ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਦਾ ਹੈ। ਰਾਗਾਂ-ਨਾਦਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਿਅਰਥ ਸਮਝ ਕੇ ਕੇਵਲ 'ਰੱਬੀ ਪ੍ਰੇਮ' ਦੀ 'ਚੁੱਪ ਬੋਲੀ' ਅਥਵਾ 'ਅਨਹਦ-ਸਬਦ' ਵਿਚ ਲਿਵਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਮਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਗੁਰੁ ਸਬਦੁ ਲੈ ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ ਚੁਪਿ ਚਬੋਲਾ ।(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. 4/17)

ਸਬਦ ਸੁਰਤਿ ਲਿਵ ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ ਇਕ ਸਬਦ ਮਿਲਾਏ।
ਰਾਗ ਨਾਦ ਸੰਬਾਦ ਲਖਿ ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਸੁਭਾਉ ਅਲਾਏ।(ਵਾ. ਭਾ. ਗੁ. 6/10)

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚੋਂ—

ਹੁਕਮ

ਅਨਹਦ ਸ਼ਬਦ

ਅਨਹਦ ਨਾਦ

ਚੁੱਪ-ਪ੍ਰੀਤ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ

ਆਤਮ-ਰਸ

ਆਤਮ ਰੰਗ

ਆਦਿ ਮੁੱਖ ਗੁਣ ਹਨ।

ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਚੁੱਪ-ਪ੍ਰੀਤ', 'ਪ੍ਰੇਮ-ਸਵੈਪਨਾ' ਯਾ 'ਪ੍ਰੇਮ ਪਦਾਰਥ' ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗੁਣ ਹੈ — ਜੋ ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਪਰਵਿਰਤ ਹੈ। ਤਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰੇਮ-ਪੁਰਖ', 'ਅਤਿ-ਪ੍ਰੀਤਮ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ, ਅਥਵਾ —

ਅਨਹਦ-ਨਾਦ

ਅਨਹਦ-ਸ਼ਬਦ

ਅਨਹਦ-ਧੁਨੀ

ਅਨਹਦ-ਝੁਨਕਾਰ

ਧੁਨਕਾਰ-ਧੁਨ

ਸ਼ਬਦ-ਧੁਨ

ਪੰਚ-ਸ਼ਬਦ

ਨਿਰਮਲ-ਨਾਦ

ਰੁਣਝੁਣ-ਕਾਰ

ਸਹਜ-ਧੁਨ

ਆਦਿ, ਵਿਚ ਵੀ ਇਲਾਹੀ 'ਚੁੱਪ-ਪ੍ਰੀਤ' ਅਥਵਾ 'ਪ੍ਰੇਮ-ਸਵੈਪਨਾ' ਦੀ 'ਬੋਲੀ' ਦੀ 'ਝਲਕ' ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ 'ਰਾਗ'-'ਨਾਦ'-'ਧੁਨੀ' ਦੇ ਹਰ ਤਰੰਗ, ਹਰ ਸੁਰ, ਹਰ ਲੈਅ, ਹਰ ਤਾਲ ਵਿਚ, ਇਲਾਹੀ 'ਪ੍ਰੇਮ-ਰੰਗਣ' ਦੀ 'ਭਾਅ' ਜਾਂ 'ਅਕਸ' ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੈ।

ਇਸ ਲੇਖ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ —

— ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ — 'ਪ੍ਰੇਮ-ਸਰੂਪ' ਹੈ

— ਸੰਸਾਰ ਇਲਾਹੀ 'ਕਵਾਉ' ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ।

— ਇਹ ਕਵਾਉ ਯਾ 'ਹੁਕਮ' ਅਨੇਕਾਂ ਸਰੂਪਾਂ, ਰੰਗਾਂ, ਤਰੰਗਾਂ,

ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

—ਇਸੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ 'ਅਬੋਲ-ਬੋਲੀ' ਵਿਚ—

ਅਨਹਦ-ਰਾਗ

ਅਨਹਦ-ਸ਼ਬਦ

ਅਨਹਦ-ਧੁਨ

ਅਨਹਦ-ਨਾਦ

ਅਨਹਦ-ਝੁਨਕਾਰ

ਦੇ ਤਰੰਗਾਂ, ਲਹਿਰਾਂ, ਥਰਥਰਾਹਟ, ਰੁਣਝੁਣ 'ਰਾਹੀਂ' ਪ੍ਰਗਟ ਅਤੇ ਪਰਵਿਰਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ 'ਚੁੱਪ-ਪ੍ਰੀਤ' ਦੀ ਤਾਰ ਨਿਰੰਤਰ ਆਪਣੀ ਮਿਠਾਸ, ਰਸ ਅਤੇ ਇਲਾਹੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਖਿਲਾਰ ਰਹੀ ਹੈ।

—ਇਹ ਸਾਰੀ 'ਪ੍ਰਿਮ-ਖੇਲ', ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਦੀ ਹੈ।

—ਇਸ 'ਪ੍ਰਿਮ-ਖੇਲ' ਦਾ ਗੁਪਤ 'ਨਾਦ' ਸਦੀਵੀ ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ ਵਿਚ ਇਕ-ਰਸ ਰਵਾਂ ਹੈ।

—ਇਸ ਇਲਾਹੀ-ਮੰਡਲ ਦੀ 'ਅਬੋਲ-ਬੋਲੀ' ਨੂੰ ਹੀ 'ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

—ਇਹ 'ਚੁੱਪ-ਪ੍ਰੀਤ' ਦਾ ਨਾਦ ਸਾਡੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਲਾਹੀ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕਰਕੇ ਵਿਸਮਾਦਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

—ਇਹ 'ਇਲਾਹੀ ਵਲਵਲੇ', ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਹਨ, ਅਤੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਲਵਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਹੈ।

—ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ ਗਈ ਹੈ।

—ਜਦੋਂ ਇਲਾਹੀ-ਵਲਵਲੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਾਸੀਰ ਨਾਲ ਰਲਦੇ-ਮਿਲਦੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗਾਇਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵਲਵਲੇ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭੀ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਅਮੋੜ ਅਤੇ ਕਠੋਰ ਮਨ ਦ੍ਰਵ ਕੇ ਇਲਾਹੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਸਵੈਪਨਾ ਦੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਤਾਰੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ 'ਅਨਹਦ-ਧੁਨੀ' ਦੀਆਂ ਝਲਕਾਂ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ।

—ਜਦ ਇਹ 'ਅਨਹਦ-ਧੁਨੀ' ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਯਾ ਲਹਿਰਾਂ, ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਪਰਵਿਰਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ 'ਆਵਾਜ਼', 'ਬੋਲੀ' ਅਤੇ 'ਅੱਖਰਾਂ' ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ

ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।

—ਇਹਨਾਂ ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ ਤਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗ-ਨਾਦ ਦੇ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਨਾਉਂ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਹਾ ਕਿ—'ਸਿਰੀ ਰਾਗ', 'ਮਾਝ ਰਾਗ', 'ਗਉੜੀ ਰਾਗ', ਅਦਿ।

—ਆਮ ਜਨਤਾ ਤਾਂ ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ 'ਟੂੰ-ਟਾਂ' ਅਤੇ 'ਡਉਂ-ਡਉਂ' ਉੱਤੇ ਹੀ ਰੀਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

—ਇਹ ਬਾਹਰਲਾ ਨਾਦ-ਅੰਦਰਲੀ 'ਅਨਹਦ-ਧੁਨੀ' ਦਾ ਅਕਸ (reflection), ਪ੍ਰਤੀਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ।

—ਸਬਦ ਅਤੇ ਰਾਗ-ਨਾਦ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰਸ 'ਅਨੁਭਵ' ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ।

—ਅਨੁਭਵ ਦੁਆਰਾ 'ਅਨਹਦ-ਧੁਨੀ' ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਅਤੇ ਮਾਣ ਕੇ ਸਾਡਾ ਮਨ 'ਖੀਵਾ' ਹੋ ਕੇ ਵਿਸਮਾਦ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੁੰਨ ਸਮਾਧਿ ਅਨਹਤ ਤਹ ਨਾਦ ॥
ਕਹਨੁ ਨ ਜਾਈ ਅਚਰਜ ਬਿਸਮਾਦ ॥ (ਪੰਨਾ-293)

ਹਿਰਦੈ ਸੁਣਿ ਸੁਣਿ ਮਨਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਭਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ-366)

ਅਨਹਦ ਬਾਜੇ ਅਚਰਜ ਬਿਸਮਾਦ ॥ (ਪੰਨਾ-888)

ਅਨਹਦ ਸਬਦ ਅਚਰਜ ਬਿਸਮਾਦ ॥ (ਪੰਨਾ-1143)

ਤਪਤਿ ਬੁਝੀ ਸੀਤਲ ਆਘਾਨੇ ਸੁਨਿ ਅਨਹਦ
ਬਿਸਮ ਭਏ ਬਿਸਮਾਦ ॥ (ਪੰਨਾ-1218)

ਮਾਈ ਰੀ ਪੇਖਿ ਰਹੀ ਬਿਸਮਾਦ ॥
ਅਨਹਦ ਧੁਨੀ ਮੇਰਾ ਮਨ ਮਨੁ ਮੋਹਿਓ ਅਚਰਜ ਤਾ ਕੇ ਸ੍ਵਾਦ ॥
(ਪੰਨਾ-1226)

ਫਿਰ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ—

ਚਿੜੀਆਂ ਦੀ ਚੋਂ-ਚੋਂ
ਜੁੱਤੀ ਦੀ ਚੀਂ-ਚੀਂ
ਨਦੀਆਂ-ਨਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਹਿਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼

ਝਰਨਿਆਂ ਦੀ ਝਰਨ-ਝਰਨ

ਪਵਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂ-ਸ਼ਾਂ

ਰਾਤ ਦੀ ਸੁੰਨ-ਸਮਾਧ, ਆਦਿ

ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚੋਂ, ਹਰ ਸਮੇਂ 'ਰੱਬੀ-ਰਾਗ' 'ਰੱਬੀ-ਧੁਨ' ਸੁਣਾਈ ਦੇਵੇਗੀ।

ਜੇਤਾ ਸੁਨਣਾ ਤੇਤਾ ਨਾਮੁ ॥
ਜੇਤਾ ਪੇਖਨੁ ਤੇਤਾ ਧਿਆਨੁ ॥ (ਪੰਨਾ-263)

ਜੋ ਬੋਲਤ ਹੈ ਮ੍ਰਿਗ ਮੀਨ ਪੰਖੇਰੂ
ਸੁ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਜਾਪਤ ਹੈ ਨਹੀ ਹੋਰ ॥ (ਪੰਨਾ-1265)